

Pedagoģijas un reliģijas attiecību problēmas *Problems of Relations Between Pedagogy and Religion*

Juris Dzelme

Latvijas Universitāte
Ķīmiskās fizikas institūts
Jelgavas iela 1, Rīga, LV-1000
E-pasts: juris.dzelme@lu.lv

Valsts atbalsts vērtību un tikumu veidošanai ar pedagoģijas palīdzību ir kļuvis par aktuālu uzdevumu. Morāles un tikumu pamatošanas uzdevums tradicionāli tiek risināts kristīgajā reliģijā un praktiski visās citās reliģiskajās uzskatu sistēmās. Pētījuma mērķis ir apvienot visas svarīgākās vērtības vienotā sistēmā un zinātniski pamatot konkrēto vērtību un tikumu saistību ar atsevišķu indivīdu un visas sabiedrības interesēm. Ņemot par pamatu sabiedrības un atsevišķa cilvēka objektīvās vajadzības, parādīta morāles un tikumības veidošanās un vērtību subjektīvā uztvere. Objektīvā, zinātniskā morāles izpēte salīdzināta ar reliģijas iespējām pamatot morāli.

Raksturvārdi: attieksmes, emocijas, morāle, tikumība, vajadzības, vērtības.

Ievads

Uzticība citiem, ticība pasaules kārtībai ir nepieciešama sabiedrības normālai pastāvēšanai, cilvēku dzīvei un veiksmīgai sadarbībai, jo šaubīties par visu un censties pārbaudīt visu nav iespējams. Ir jāpieņem vecāku, iepriekšējo paaudžu sagatavotais kā pamats, uz kura tad var censties kaut ko darīt citādāk, apšaubīt, pārveidot atsevišķas daļas, bet ne visu uzreiz. Ticība veselajam saprātam, senču pieredzei faktiski ir jebkuras rīcības un izglītības pamatā. Reliģijai nepieder monopols uz uzticības un ticības jautājumiem, neskaidrību par ticības jautājumiem ir daudz, un tehnikas progress šīs neskaidrības nemazina.

Zinātnes un tehnoloģiju sasniegumi rada ilūziju, ka racionālajam prātam viss ir sasniedzams, ka daba pakļaujas cilvēka gribai un cilvēks, atrazdamies centrā, valda pār pasauli. Faktiski arvien vairāk palielinās nekritiska, akla uzticēšanās tehnoloģijām, atkarība no piedāvātajiem informācijas avotiem. Tehniku cilvēks izmanto kā melno kasti, neiedziļinoties ne dabas, ne sabiedrības funkcionēšanas principos. Akla uzticēšanās tehnoloģijām un pieradums lietot īsu fragmentāru informāciju īsziņu formā rada sašķeltu, nekritisku domāšanu.

Reakcija ir divējāda. No vienas puses, izplatās vērtību relativisms, galējs liberālisms un visatļautība, fragmentāra, uz indivīdu orientēta domāšana un pasaules uztvere, postmodernisms, dzīvesforma “uz virsmas” (Kūle, 2016). Kā pretstats pastiprinās vēlme atrast stingrus pieturas punktus, nemainīgas stabilas vērtības, skaidras, vienkāršas atbildes uz dzīves izvirzītajiem arvien sarežģītākajiem

jautājumiem (Klīve, 1995; Taivāne, 2016). Atjaunojas un izplatās dažādi reliģiskie un tiem līdzīgi dogmatiski uzskati, kļūst populāri ekstrēmistiski, radikāli aicinājumi. (Tā, piemēram, viena no fašisma būtību raksturojošām tēzēm ir: “sarežģītu problēmu risināšana ar vienkāršiem līdzekļiem”.) Tradicionālo, mēreno reliģiju vietā parādās to radikālie, agresīvie varianti. Visvairāk šī tendence vērojama musulmaņu pasaulē.

Tradicionālās reliģijas nespēj uzturēt savu hierarhisko, konservatīvo vērtību sistēmu. Eiropas Savienība atsakās oficiāli pasludināt kristīgās vērtības par savām. Baznīca tiek atdalīta no valsts, vērtības un tikumi kļūst par brīvas, individuālas izvēles jautājumu. Dzīvesforma “uz augšu” pārstāj darboties (Kūle, 2016).

Eiropas sasniegumi zinātnē, kultūrā, mākslā saistās ar liberālās demokrātijas ideju un kapitālismu, ar progresa un attīstības idejām. Racionāls, pragmatiskais aprēķins kopā ar protestantisko ētiku ļāva Eiropas, Rietumu dzīvesveidam kļūt par noteicošo pasaulē. Tagad kļūst redzamas šīs dzīvesformas “uz priekšu” pieaugošās grūtības, nespēja nodrošināt stabilitāti un ilgtspējīgu attīstību, nespēja pretoties ne agresīvajam, radikālajam liberālismam (dzīvesforma “uz virsmas”), ne dažādiem (pārsvarā reliģiozajiem) ekstrēmistiem, kuri parazitiski izmanto dzīvesformu “uz augšu” (Kūle, 2016). Primitivizētie, galēji vienkāršotie reliģiozo, dogmatisko sistēmu varianti faktiski bieži sakļaujas ar galējo liberāļu visatļautību.

Nepieciešams kritiski pārskatīt sabiedrības un valsts attieksmi pret sabiedrības eksistenci noteicošo uzskatu sistēmu un aktīvi atbalstīt savu, uz tradīcijām balstītu ideoloģiju, kas nodrošina stabilitāti un pastāvēšanu, pirmkārt, ar izglītības sistēmas palīdzību. Jāatsakās no vienkāršotas cilvēku attiecību izpratnes, jāiedziļinās cilvēku rīcību noteicošo motīvu, vērtību un tikumu sistēmā un jāsniedz valsts atbalsts katrai sabiedrībai raksturīgās ideoloģijas un kultūras uzturēšanai (Dimdiņš, 2011).

Racionāla, pragmatiska aprēķina relatīvi mazā nozīme un šīs nozīmes samazināšanās, pieņemot ekonomiskus un politiskus lēmumus, ir uzskatāmi parādīta psihologu darbos (Kānemans, 2012). Neskatoties uz to, ne ekonomikā, ne pedagogijā nav pietiekami novērtēta attieksmju, motivācijas, emociju lielā un arvien pieaugošā nozīme. Agrāk sabiedrības uzskatu un vērtību sistēmas stabilitāti nodrošināja reliģija un tās surogāti – komunisms, fašisms un citas dogmatiskas ideoloģiskās sistēmas –, bet tagad, mazinoties vecāku un ģimenes lomai audzināšanā, tradīciju vietā jāliek zinātniski pamatota vērtību sistēma, kuras ietekme un vadošā loma jānodrošina pedagogijai valsts organizētajā izglītībā (Vilks, 2015).

Metodika

Izglītība ir ne tikai zināšanu un prasmju apgūšana, bet arī attieksmju veidošana (Saeima, 1998). Attieksmju un emociju pētīšanai tiek pievērsta arvien lielāka uzmanība (Utināns, 2008; Breslav, 2004; Power & Dalgeish, 2003; Izard, 1991). Šo pētījumu rezultātu lietošana izglītībā joprojām tomēr ir visai ierobežota. Ētikas problēmas tiek apskatītas pamatā ar socioloģijas un filozofijas metožu palīdzību (Kūle, 2016; Trups-Kalne & Dimdiņš, 2011; Rubenis, 1985; Rubenis, 1997).

Šajā pētījumā izmantotajā pieejā tikumības veidošanās un funkcionēšanas problēmas tiek apskatītas, apvienojot emociju teoriju, ētikas pētījumu analītiskās metodes un evolucionāru, vēsturisku pieeju psihes darbības mehānismu pētīšanai

(Wade, 2006; Vilks, 2015; Reņģe, 2002; De Waal, 2009; Maslow, 1986). Vienotās emociju un zināšanu sistēmas kompleksu pētīšanu nodrošina modelēšanas ideju izmantošana (Podnieks, 2009; Metzinger, 2010; Lefebvre, 1982; Лефевр, 1990).

Uzvedības pamatprincipus var izskaidrot, izmantojot dažus vienkāršus, universālus dzīvības eksistences un evolūcijas principus. Jebkuru dzīvu būtņi var aplūkot kā lokālu veidojumu, kurš uzkrāj enerģiju un citus resursus izdzīvošanai un, lietojot šos resursus, cenšas vairoties (t. i., veidot savas gandrīz precīzas kopijas) un paplašināt savu dzīves telpu. Lai izvairītos no briesmām (pilnīgas vai daļējas iznīcināšanas) un apkārtējā vidē sameklētu enerģiju un citus resursus, nepieciešama informācija par apkārtējo vidi (spēja saprast dažādus signālus – relatīvi vājas indiferentas iedarbības, kuras korelē ar citām spēcīgākām un izdzīvošanai nozīmīgām) (Dzelme, 2002).

Galvenais dažādu uzvedības modeļu veidošanas virzītājspēks ir universālā, visam dzīvajam piemītošā tieksme izdzīvot, izmantojot pieejamos enerģētiskos un citus materiālos resursus un iegūstamo informāciju (Vilks, 2015). Pētot evolūciju un dabiskās izlases darbību, jāņem vērā, ka izlase darbojas divos galvenajos līmeņos – atsevišķa indivīda līmenī un grupas līmenī (Markov & Naimark, 2014).

Dzīvajām būtnēm, kurām ir spēja aktīvi pārvietoties un vadīt savu darbību ar nervu sistēmas palīdzību, informācija par sevi un apkārtni, ziņas par pasauli un darbības iespējām, mainot sevi un apkārtni, uzkrājas galvenokārt kā indivīda aktīvas rīcības potenciālie modeļi un kā šo modeļu veidošanas līdzekļi. Neiedziļinoties nervu sistēmas darbībā, var pieņemt, ka cilvēka psihe (un daudzos aspektos līdzīgā dzīvnieku smadzeņu un nervu sistēmas darbība) balstās uz rīcības modeļu meklēšanu un veidošanu. Zemapziņā notiek liela skaita dažādu potenciālo rīcības modeļu veidošana, salīdzināšana, izvērtēšana. Emocijas ir būtiski sasaistītas ar visiem informācijas apstrādes procesiem, nepārtraukti klasificē, virza, kombinē informāciju, kas saistīta ar emocijām, veidojot domāšanas procesu, dažādus potenciālās rīcības variantus. Apziņas līmenī, saistoties ar “Es” modeli, parādās tikai neliela daļa no šī ļoti lielā informācijas apstrādes procesa (Metzinger, 2010; Breslav, 2004).

Psihes darbības pamatu veido hierarhiski sakārtoti rīcības modeļi, kuru sastāvā ietilpst

- 1) vajadzība, izejas pozīcijas apraksts, ar neapmierināto vajadzību saistīts negatīvs simbolisks tēls, kurš asociējas ar sākuma situācijas raksturojumu, konkrētiem apstākļiem, tēliem un atbilstošām negatīvām emocijām;
- 2) darbība vai darbību, operāciju virkne, no kurām katra savukārt var būt rīcības modeļu virkne;
- 3) mērķis, ar pozitīvām emocijām saistīts pozitīvs tēls, kas uzlabo sākotnējo situāciju, apmierina ar negatīvām emocijām saistīto vajadzību, kura vada rīcības modeļa izpildi.

Sākotnējā situācija, vajadzība saistās ar negatīvu situācijas novērtējumu, negatīvu tēlu un negatīvām emocijām, bet mērķis, pozitīvais tēls saistās ar pozitīvām emocijām. Jebkura darbība, jebkurš rīcības modelis ir nesaraucami saistīts ar emocijām, kuras klasificē, virza un vērtē rīcības modeļus (Breslav, 2004). Emociju intensitāte atbilst objektīvai vajadzības un atbilstošās darbības nozīmībai. Emociju relatīvā

intensitāte regulē konfliktus izvēlē starp dažādiem alternatīviem darbību variantiem, ļauj izpildīt svarīgāko darbību, kura saistās ar lielāko emociju intensitāti.

Negatīvās emocijas saistās ar dažādiem apdraudējumiem, ļauj izvairīties no dažādiem konkrētiem kaitīgiem apstākļiem, tādēļ ir svarīgas izdzīvošanai un ir diferencētas un konkrētas. Pozitīvās emocijas saistās ar iespējamiem vispārējiem, bieži ne visai konkrētiem situācijas uzlabojumiem, ar izvairīšanos, aizbēgšanu no apdraudējuma, tādēļ ir vairāk ģeneralizētas, salīdzinot ar negatīvajām emocijām, izplūdušas, vispārējas, difūzas.

Darbības, operācijas ar ārējās un iekšējās vides objektiem, tai skaitā simboliem (operācijas ar simboliem ir valodas veidošanās un funkcionēšanas pamatā, ko jāapskata atsevišķi), ar emocijām saistās netieši, nosacīti nodalot – darbības sākuma un beigu daļās. Vairākiem rīcības modeļiem apvienojoties secīgu darbību ķēdē, ar starpposmiem saistītās (ķēdes “iekšējās”) emocijas samazinās (darbību savienojumu vietās daļēji “anihilējas”) un veidojas garāka darbību virkne, kura tālāk tiek izmantota kā vienots, saistīts elements (tai skaitā valodā kā vārds, teikums utt.).

Ar emocijām saistīto rīcības modeļu kopas veido indivīdu uzvedību attiecībā gan ar vidi, gan ar citiem grupas dalībniekiem. Ar emocijām saistīto rīcības modeļu kopas veidojas pakāpeniski, evolucionāri. Izsekojot izdzīvošanai piemērotāko rīcības modeļu un ar tiem saistīto emociju veidošanās procesam, varam saprast tikumības veidošanos, izprast morāles principu rašanos un darbību, neizmantojot reliģijas vai kādas citas dogmatiskas sistēmas priekšstatus (Vilks, 2015).

Rezultāti

Izmantojot izvēlēto dabaszinātņu metodisko pieeju, ir iespējams racionāli, zinātniski izveidot morāles teoriju un analizēt tikumības kā morāles normu sistēmas darbību. Vērtību un tikumu sistēmas pamatā ir individuālās un grupu izdzīvošanas motivācijas saistība ar diviem galvenajiem jebkuras dzīvas būtnes darbības mērķiem, vajadzībām – enerģijas (kā visu nepieciešamo materiālo resursu simboliska apkopojuma) un informācijas (kā visu vajadzīgo rīcības modeļu kopas) iegūšanu, glabāšanu un izmantošanu. Visu darbību nozīmība, rezultāts parādās divos galvenajos savstarpēji saistītajos līmeņos – individuālajā līmenī (sk. 1. tabulu) un grupas līmenī (sk. 2. tabulu) – un trīs galvenajos enerģijas un informācijas apstrādes veidos: iegūt, glabāt un izmantot (Dzelme, 2002; Markov & Naimark 2014).

Rezultātā simboliski tiek izšķirtas sešas galvenās vajadzības: **enerģijas** (un citu saistīto materiālo resursu, kurus nosacīti saucam par enerģiju) un **informācijas iegūšanas, glabāšanas un izmantošanas** vajadzības (Dzelme, 2002). Jebkura rīcība saistīta ar **vienlaicīgu** enerģijas un informācijas izmantošanu, tādēļ shēmā šīs divas vajadzības uzreiz tiks apvienotas. Galvenās vajadzības ir aktuālas katram indivīdam, bet dzīvība var eksistēt, tikai nepārtraukti atjaunojoties, kopējot sevi daudzu paudžu virknē. Cilvēkam (un daudziem dzīvniekiem) sekmīgai izdzīvošanai nepieciešama sadarbība ar sev līdzīgiem grupā (populācijā). Evolūcijai, izdzīvošanas procesam tādēļ ir svarīgi abi līmeņi – indivīda un grupas līmenis. Rezultātā sākotnēji iegūstam 12 pamatvajadzības.

1. tabula
Table 1Individuālo darbību noteicošās emocijas
Emotions ensuring individual needs

Nr. p. k.	Emocija <i>Emotion</i>	Vajadzība <i>Need</i>	Sakaru kanāli <i>Channels</i>	Sec	Pr	Z	EI	SM	T	Dzīvības virzība <i>Life drive</i>	Sociāla virzība <i>Social drive</i>
1.	Bauda <i>Pleasure</i>	En. gl.	Iekšējie receptori <i>Internal receptors</i>	4	3	+	B	S	C	Enerģijas gūstīšana <i>Energy trapping</i>	Laime <i>Happiness</i>
2.	Ciešanas <i>Distress</i>			1	0	-	A	M			
3.	Apmierinājums <i>Satisfaction</i>	Inf. gl.	Psihe <i>Psyche</i>	3	2	+	B	M	P	Rīcības modeļi <i>Action models</i>	Griba <i>Will</i>
4.	Neatlaidība <i>Persistence</i>			2	2	-	A	S			
5.	Apbrīns <i>Admiration</i>	En. ieg.	Ārējie receptori <i>External receptors</i>	12	1	+	B	S	H	Ekspansija <i>Expansion</i>	Skaistums <i>Beauty</i>
6.	Pretīgums <i>Disgust</i>			11	2	-	A	M			
7.	Interese <i>Interest</i>	Inf. ieg.	Ārējie receptori <i>External receptors</i>	6	1	+	A	S	Š	Evolūcija <i>Evolution</i>	Gudrība <i>Wisdom</i>
8.	Garlaicība <i>Boredom</i>		Efektori <i>Effectors</i>	7	2	-	B	M			
9.	Bailes <i>Fear</i>		Efektori <i>Effectors</i>	5	2	-	A	M			
10.	Jautrība <i>Joyfulness</i>		Efektori <i>Effectors</i>	13	11	+	B	S			
11.	Prieks <i>Delight</i>	En. inf.	Efektori <i>Effectors</i>	9	7	+	A	S	E	Rīcība <i>Action</i>	Vara <i>Power</i>
12.	Dusmas <i>Anger</i>	izm.		8	4	-	A	S			
13.	Bēdas <i>Grief</i>			10	2	-	B	S			

Paskaidrojumi (*explanations*):A – organismā uzkrātās enerģijas izmantošanas aktivizēšana (*activating of energy usage stored by the organism*)Ārējie receptori – ārējās vides stāvokli fiksējošie receptori (redze, dzirde, tauste, oža, garša) (*sensory receptors of the external environment (vision, hearing, touch, smell, taste)*)B – organismā uzkrātās enerģijas izmantošanas bremsēšana (*brake action of the usage of energy stored by the organism*)C – ciklotīms (*cycloidic person (cycloidic)*)E – epītīms (*epileptoid person (epitimid)*)Efektori – nervu sistēmas daļas, kas nodrošina iedarbību uz ārējo vidi (kustību vadība u. tml.) (*part of the nervous system providing external actions (management of movement, etc.)*)EI – organismā uzkrātās enerģijas izmantošana (aktivizēšana vai bremsēšana) (*use of the energy stored in the organism (activating or brake)*)En. gl. – enerģijas glabāšana (*energy storage*)En. ieg. – enerģijas iegūšana (*energy obtaining*)En. inf. izm. – enerģijas un informācijas izmantošana (*use of energy and information*)H – histēriķis (*hysterical person (histrionic)*)Iekšējie receptori – organisma iekšējā stāvokļa receptori (sāpes, slāpes, bads utt.) (*sensory receptors of the internal situation (pain, thirst, hunger, etc.)*)Inf. gl. – informācijas glabāšana (*information storage*)

- Inf. ieg. – informācijas iegūšana (*information obtaining*)
 M – aktuālā stāvokļa maiņa, pārejas uz citu darbību stimulēšana (*change of the situation, activation of the transfer to other actions*)
 P – psihastēniķis (*psychasthenic person (psychoasthenic)*)
 Pr – prototips, filoģenēzē tuvākā primārā emocija (*prototype, the closest emotion in phylogenesis*)
 Psihe – nervu sistēmas daļas, kas nodrošina rīcības modeļa aktivizēšanu un izpildīšanu (*part of the nervous system providing activation and use of the models of actions*)
 S – aktuālā stāvokļa stabilizācija, pārejas uz citu darbību kavēšana (*stabilization of the situation, retardation of the transfer to other action*)
 Sec – iespējamā emociju ģenēzes secība evolūcijā (filoģenēzē) (*probable order of the creation of emotions (in phylogenesis)*)
 SM – aktuālā rīcības modeļa izpildīšanas stāvokļa stabilizācija vai maiņa (*stabilization or change of the situation*)
 Š – šizotīms (*schizoid person (shizotimic)*)
 T – rakstura tips (*type of person's character*)
 Z – emocijas dotā subjektīvā vērtējuma zīme (ar emociju saistītajam stāvoklim) (*sign of the subjective evaluation by the emotion (for the state linked with the emotion)*)

Tālāk individuāla enerģijas un informācijas izmantošana tiek apvienota, bet grupai enerģijas un informācijas izmantošana turpmāk šeit netiek pētīta, tādēļ paliek 9 pamatvajadzības. (Grupās enerģijas un informācijas izmantošana ir pūļa psiholoģijas pētījumu lauks, kas šeit kontekstā ar sabiedrības vispārējo, konceptuālo struktūru netiek apskatīts sīkāk, bet ir ļoti aktuāls pūļa aktīvas darbības pētījumos (Le Bon, 2002.))

Ar katru pamatvajadzību var sasaistīt atbilstošu emociju tipu un rīcības modeļu kopu. Sīkāka analīze ļauj izveidot emociju un vajadzību sistēmu, kuras darbība nodrošina sekmīgu grupas izdzīvošanu. Šī shēma ļauj izskaidrot tikumības un morāles veidošanos un darbību bez mistisku, pārdabisku spēku iejaukšanās.

Būtisks secinājums par vienotās rīcības modeļu un emociju sistēmas darbību ir atzinums, ka eksistē ievērojamas, likumsakarīgas individuālās atšķirības starp atsevišķiem grupā ietilpstošajiem indivīdiem. Lai sasniegtu mērķi – grupas izdzīvošanu un sekmīgu pielāgošanos apstākļiem –, notiek “darba dalīšana”, t. i., grupā (kura turpmāk vēsturiskās attīstības gaitā pārveidojas par etnosu (“sabiedrību”)) veidojas apakšgrupas ar atsevišķu specifisku uzdevumu un funkciju veikšanai piemērotāku uzvedību. Dažādie uzvedības tipi daļēji pārtop par ģenētiski noteiktiem raksturu tipiem, daļēji veidojas dzīves gaitā kā normatīvās uzvedības sistēmas (morāles) sastāvdaļa (Markov & Naimark, 2014).

Pētījumā nodalīti pieci biežāk apskatītie uzvedības, raksturu tipi, bet tālākā pētījumu gaitā noteikti var atklāt un sīkāk apskatīt korelācijas starp aprakstīto, attiecības grupā regulējošo emociju sistēmu un dažādām empīriskām raksturu un uzvedības tipoloģijām (Breslav, 2004; Reņģe, 2002).

Emociju pētījumā sistēma ir nosacīti sadalīta divās daļās – individuālo darbību regulējošajās emocijās (sk. 1. tabulu) un emocijās, kas regulē savstarpējās attiecības grupā (sk. 2. tabulu). Dalījums ir balstīts uz dažiem pieņemtiem kritērijiem (pirmkārt, uz attieksmju darbības sfēru). Divu emociju grupu savstarpējā saistība ir neapšaubāma, tomēr šāda dalīta sistēma ļauj no vienotām evolucionāri vēsturiskām pozīcijām detalizēti pētīt mijiedarbību sistēmu, kas veido un regulē **tikumību**.

2. tabula
Table 2

Grupas vajadzības nodrošinošās emocijas
Emotions responsible for the ensuring of the group needs

Nr. p. k.	Emocija <i>Emotion</i> <u>Refleksija</u> <i>Reflexion</i>	Vaj. Soc. vaj.	Pr	T	Soc. par.	Sab. inst.	Pozic. komun.	Vērt.	Tikumi <i>Virtue, habits</i>	ZN
1.	Simpātija <i>Liking</i>	En. gl.	1	C	Draudzība	Darbs <i>Work</i>	Biedrs Padomnieks <i>Comrade</i> Counsellor	Dzimtene <i>Home-land</i>	<u>Solidaritāte</u> <u>Laipnība</u> <u>Savaldība</u> <u>Solidarity</u> <u>Kindness</u> <u>Self-possession</u>	Ek
2.	Paš-apmierinātība <i>Complacency</i>	Drošība <i>Safe-ty</i>	1		<i>Friendship</i>					
3.	Žēlošana <i>Mercifulness</i>		2							
4.	Viššanās <i>Dis-appointment</i>		8							
5.	Sajūsma <i>Adoration</i>	Inf. gl. <u>Pied.</u>	5	H	Slava <i>Glory</i>	Māksla Ticība <i>Art</i> <i>Faith</i>	Mākslinieks Zintnieks <i>Artist</i> <i>Wizard</i>	Nopelni Daile <i>Merits</i> <i>Beauty</i>	<u>Taisnīgums</u> <u>Godīgums</u> <i>Justice</i> <i>Honesty</i>	Est
6.	Gods <i>Dignity</i>		5							
7.	Nicināšana <i>Despise</i>	Inf. gl. <u>Pied.</u>	6	P	Tikumība <i>Virtue</i>	Morāle <i>Morality</i>	Gudrais Dziednieks <i>The wise</i> <i>Healer</i>	Sirdsapziņa <i>Conscience</i>	<u>Tolerance</u> Iecietība <u>Lidzietība</u> <u>Toleratation</u> <i>Indulgence</i> <i>Pity</i>	Ēt
8.	Kauns <i>Shame</i>		6							
9.	Skaidība <i>Envy</i>	Inf. gl. <u>Pied.</u>	13					Vienlīdzība <i>Equality</i>	<u>Mērenība</u> <u>Moderation</u>	Soc Pol
10.	Nožēla <i>Remorse</i>		13							
11.	Cieņa <i>Respect</i>	Inf. ieg. <u>Atzišana</u>	11	E	Vara <i>Power</i>	Politika <i>Policy</i>	Vadonis Kareivis <i>Leader</i> <i>Soldier</i>	Pienākums <i>Duty</i>	Atbildība Centība <i>Responsibility</i> <i>Diligence</i>	Mit Te Fil
12.	Lepnums <i>Pride</i>		11							
13.	Sašutums <i>Indignation</i>		12							
14.	Vaina <i>Guilt</i>		12							
15.	Interese <i>Interest</i>	En. ieg.	7	Š	Izziņa <i>Cognition</i>	Zinātne <i>Science</i>	Meistars Skolotājs <i>Master</i> <i>Teacher</i>	Brīvība <i>Freedom</i>	<u>Drosme</u> <u>Gudrība</u> <u>Courage</u> <u>Wisdom</u>	
16.	Pašapliecināšanās <i>Self-acknowledgement</i>	Pašrealizācija	7							
17.	Garlaicība Boredom		8							
18.	Vientulība <i>Loneliness</i>		8							

Nr. p. k.	Emocija <i>Emotion</i> <u>Refleksija</u> <u>Reflexion</u>	Vaj. Soc. vaj.	Pr	T	Soc. par.	Sab. inst.	Pozic. komun.	Vērt.	Tikumi <i>Virtue, habits</i>	ZN
19.	Mīla <i>Love</i>	Inf. ieg.	5		Sekss <i>Sex</i>	Laulība <i>Marriage</i>	Partners <i>Partner</i>	Ģimene <i>Family</i>	Mīlestība <i>Love</i>	An
20.	Greizsirdība <i>Jealousy</i>	gen. Pied.	12							
21.	Bērna mīlēšana <i>Parents love</i>	Inf. gl. gen. Trsc.	1		Altruisms <i>Altruism</i>	Apmācība <i>Training</i>	Vecāki <i>Parents</i>	Nākotne	Rūpes (par bērniem) <i>Child care</i>	An

Paskaidrojumi (*explanations*):

An – antropoloģija (*anthropology*)

C – ciklotīms (*cycloidic person (cycloimic)*)

E – epitīms (*epileptoid person (epitimic)*)

Ek – ekonomika (saistās ar 1. termodinamikas likumu) (*economics (linked with the 1st thermodynamics law)*)

Est – estētika (saistās ar 1. termodinamikas likumu) (*ethetics (linked with the 1st thermodynamics law)*)

Ēt – ētika (saistās ar 1. termodinamikas likumu) (*ethics (linked with the 1st thermodynamics law)*)

Fil – filozofija (saistās ar 3. termodinamikas likumu) (*philosophy (linked with the 3rd thermodynamics law)*)

H – histēriķis (*hysterical person (histrionic)*)

Inf. gl. – informācijas glabāšana (*information storage*)

Inf. gl. gen. – informācijas glabāšana genotipam (*information storage for the genotype*)

Inf. ieg. – informācijas iegūšana (*information obtaining*)

Inf. ieg. gen. – informācijas iegūšana genotipam (*information obtaining for the genotype*)

Mit – mitoloģija (saistās ar 3. termodinamikas likumu) (*mithology (linked with the 3rd thermodynamics law)*)

P – psihastēniķis (*psychoasthenic person (psychoasthenic)*)

Pied. – piederība (A. Maslova vajadzību piramīdas daļa (Maslow, 1986)) (*belonging (a part of A. Maslow's pyramid of needs)*)

Pozic. komun. – pozīcija komunikācijā (starp sociālajām grupām) (*position for the communication (between social groups)*)

Pol – politoloģija (saistās ar 2. termodinamikas likumu) (*politology (linked with the 2nd thermodynamics law)*)

Pr – prototips, filoģenēzē tuvākā primārā emocija (saskaņā ar emociju numerāciju 1. tabulā) (*prototype, the closest emotion in phylogenesis (according to the numbers of emotions in the 1st table)*)

Sab. inst. – sabiedrības institūts (*Social institution*)

Soc – socioloģija (saistās ar 2. termodinamikas likumu) (*sociology (linked with the 2nd thermodynamics law)*)

Soc. par. – sociālā parādība (*Social appearance*)

Soc. vaj. – sociālā vajadzība (*Social need*)

Š – šizoīms (*schizoid person (shizotimic)*)

T – rakstura tips (*type of persons character*)

Te – teoloģija (saistās ar 3. termodinamikas likumu) (*theology (linked with the 3rd thermodynamics law)*)

Trsc. – transcendence (A. Maslova vajadzību piramīdas noslēdzošā daļa (Maslow, 1986)) (*transcendancy (the final part of A. Maslow's pyramid of needs)*)

Vaj. – vajadzība (*need*)

Vērt. – vērtība (*value*)

ZN – zinātnes nozares (*branch of science*)

2. tabulā ir redzama dažādu emocionālo mehānismu saistība ar vērtībām un tikumiem, kuri parādās savstarpējo attieksmju darbības sfērā, grupas iekšienē. Šo

mehānismu darbības paplašināšanās uz starpgrupu (starppetnosu, internacionālām) attiecībām ir viens no izglītības un audzināšanas uzdevumiem, kurš izglītībai jābalsta uz universālo dabas likumu izpratni (Ministru kabinets, 2016).

Reliģijas izmantošanu ļoti bieži ir grūti vai pat neiespējami īstenot tolerances un iecietības (starp dažādām reliģijām) nepietiekamības dēļ. Tikai dabaszinātnes sniedz vienotu pieeju dažādu morāles sistēmu sadarbības sekmīgai veidošanai.

Priekšpēdējā kolonnā 2. tabulā uzskaitītie tikumi (atzīmēti ar pasvītrojumu) tiek plaši diskutēti, tai skaitā izglītību regulējošajos normatīvajos aktos (Ministru kabinets, 2016). Veiktais pētījums ļauj apvienot visus Ministru kabineta noteikumus minētos 12 tikumus vienotā sistēmā un veidot zinātnisku pamatojumu šīs tikumu sistēmas darbībai. Dabaszinātņu metodes ļauj pilnībā atteikties no reliģiskiem morāles (un tās realizācijas – tikumības) skaidrojumiem. Lai gan īslaicīgi mūsdienu apstākļos reliģijas izmantošana izglītībā un tikumu veidošanā ir pieļaujama, nav nepieciešamības atsaukties uz reliģiju un ārpus dabas likumiem esošām parādībām. Tālākā perspektīvā jebkuras reliģijas konservatīvā, dogmatiskā būtība kļūst traucējoša, tādēļ pedagoģijai jābalstās uz zinātnisko ētiku kā dabaszinātnēs sakņotu morāles pamatojumu.

Pēdējā kolonnā 2. tabulā uzskaitītas zinātņu nozares, kuras var dot vislielāko ieguldījumu atbilstošo vērtību, tikumu un sabiedrības institūtu pētīšanā. Dzīvības galvenās izpausmes var ļoti lakoniski, metaforiski raksturot ar dažiem secinājumiem, kas izriet no termodinamikas likumiem.

Viens tāds raksturojums ir šāds: dzīvība kā “lamatas” enerģijai, kā kvazistacionāru ķīmisku un/vai fizisku stāvokļu kopa, kurā var notikt “noķertās” enerģijas atbrīvošanās, reaģējot uz ārējās vides signāliem un iekšējā vidē (pašās enerģētiskajās “lamatās”) izveidoto reaģēšanas “ceļu”, kuru gatavo nervu sistēma (tiklīdz tā rodas) ar iepriekš iztīrīto ričības modeļu palīdzību. Šos reaģēšanas “ceļus” (ričības modeļus) var raksturot kā “lamatas” informācijai un apskatīt analogiski kā “lamatas” enerģijai, saistot ar 1. termodinamikas likumu (“enerģija saglabājas”). Enerģijas saglabāšanās un pārveidošana kopā ar saistīto informācijas saglabāšanu un pārveidošanu veido dzīvības un sabiedrības eksistences pamatus, kurus apraksta *ekonomika, estētika un ētika*.

Ekspansiju, izmaiņas, laika asi, kuru nosaka entropijas nemītīgā augšana, apraksta 2. termodinamikas likums (“entropija, “nekārtība” aug”). Atbilstošās zinātnes, kuras visvairāk nodarbojas ar varas uzturēšanas un izmaiņu procesiem, ir *politoloģija* un arī *socioloģija* kopā ar *mitoloģiju, teoloģiju* un *filozofiju*.

No cita skatu punkta citā plāksnē nekā individuālās jāveido dzīvības vairošanās, sugas turpināšanas likumības, kurām ir zināma analogija ar 3. termodinamikas likumu (“absolutā nulle nav sasniedzama”), kas simbolizē dzīves plūduma nepārtrauktību, kustības neapstādināmību, nespēju iesaldēt kādu stāvokli. Dažādas sabiedrības iekšējās struktūras variantus, kultūras pastāvēšanas, pašsaglabāšanās un nepārtraukto izmaiņu variantus vissīkāk apraksta un vērtē *antropoloģija*. Evolūciju palīdz aprakstīt nelīdzsvara termodinamika (Prigogine, 1997).

No veiktās analīzes redzama emociju un tikumu saistība ar A. Maslova galvenajām sociālajām vajadzībām. Fizioloģiskās vajadzības nodrošina galvenokārt emocijas, kas nosaka individuālo darbību (sk. 1. tabulu). A. Maslova piramīdas

nākamo līmeņu vajadzības atspoguļo emocijas, kas nodrošina grupas vajadzības (sk. 2. tabulu). Drošība saistās ar pirmo emociju grupu (emocijas Nr. 1–4), enerģijas glabāšanu, ekonomiku un rakstura tipu “ciklotīms”. Piederība var tikt asociēta ar otro, trešo un ceturto emociju grupu (emocijas Nr. 5–10), informācijas glabāšanu, estētiku, ētiku, socioloģiju, politoloģiju un rakstura tipiem “histēriķis” un “psihastēniķis”. Atzišana ir sasaistāma ar piekto emociju grupu (emocijas Nr. 11–14), informācijas iegūšanu, mitoloģiju, teoloģiju, filozofiju un rakstura tipu “epitīms”. Pašrealizācija saistās ar sesto emociju grupu (emocijas Nr. 15–18), enerģijas iegūšanu un rakstura tipu “šizotīms”.

Norādītās saistības ir ļoti aptuvenas un lielā mērā metaforiskas, bet var palīdzēt meklēt jaunas pedagoģiskas metodes tikumības veidošanai uz zinātniskiem pamatiem. Dažādu zinātņu salīdzināšana, vispārinājumu iesaistīšana un kopēju likumību meklēšana kļūst arvien vajadzīgāka abstrakto pasaules uzbūves pamatu konkrētai un saprotamai skaidrošanai. Pedagoģijā jāizmanto kopējo dabas likumu pamatu ilustrācijas, kuras spēj pilnībā aizvietot agrāko reliģiozo pasaules vienotības uztveri. Atspoguļotās termodinamikas likumu un sabiedrības funkcionēšanas likumu analogijas ir viens no perspektīviem, iespējamiem veidiem, kā parādīt zinātniskā pasaules uzskata pamatotību.

Secinājumi

Reliģija rodas vienlaicīgi ar valodu un spēju veidot abstraktus jēdzienus (Wade, 2006; De Waal, 2009). Galvenais reliģijas uzdevums ir pamatot un stabilizēt nevienlīdzību, pienākumu dalīšanu, novērst vai vismaz mazināt konfliktus starp vienas grupas (*etnosa*) pārstāvjiem, palielinot grupas iespējas izdzīvot. Grupai paplašinoties un kontaktiem dažādoties, savstarpējo attiecību sistēma un uzvedības normas jeb morāle kļūst arvien sarežģītākas un reliģija vairs nespēj risināt visus uzdevumus. Notiek mēģinājumi reformēt reliģijas dogmu sistēmu, pielāgojot mainīgajiem apstākļiem, tomēr efektīvu, sarežģītajai situācijai un straujajām izmaiņām atbilstošu reliģijas reformu iespējas praktiski ir izsmeltas. Mūsdienu prasība ir pāriet uz konsekventu zinātnisku pieeju morālei un nodrošināt nepārtrauktu pedagoģijas, dabaszinātņu, sociālo un humanitāro zinātņu sadarbību.

Pētījumā parādīta tikumības, tai skaitā altruisma, izcelsme un saistība ar izdzīvošanas un attīstības intuitīvajām likumībām, kuras līdz šim vairāk saistās ar reliģiju (Trups-Kalne, 2011). Pamatota altruistiskas uzvedības pakāpeniska veidošanās evolūcijas procesā, sākot ar dzīvnieku pasauli. Apstiprinās arī citu autoru darbos konstatētās paralēles cilvēka un dzīvnieku uzvedībā (De Waal, 2009).

Reizē ar valsts izveidošanos daļu no morāles pamatošanas un tās praktiskā īstenojuma (tikumības) veidošanas uzdevumiem pārņem ar reliģiju nesaistīta valsts veidota izglītības sistēma. Tikumības veidošanas uzdevums ir jāatsaista no reliģijas, jo “tai ir izteikti konservatīvs raksturs, kas .. kavē progresīvu sabiedrisku attīstību”. (Rubenis, 1985, 375)

Izstrādātā universālā pieeja rīcības modeļu, emociju, vērtību un tikumu pētīšanai ļauj racionāli, zinātniski pamatot tikumu sistēmas veidošanos un darbību. Šāda racionāla pieeja ir nepieciešama izglītības sistēmas atsaistīšanai no dogmatiskiem, noslēgtiem ideoloģijas variantiem, pie kuriem pieder praktiski visas reliģijas un

arī citas dogmatiskas uzskatu sistēmas, kā, piemēram, komunisms un fašisms. Zinātniskajai ētikai nākotnē jāizvieto ticības mācība un tai līdzīgi priekšmeti izglītībā, pilnībā realizējot principu “baznīca ir atdalīta no valsts”. (Ministru kabinets, 2016; Vilks, 2015) Pārejas periodā jācenšas izmantot tradicionālās reliģijas, sasaistot ar folkloras tradīcijām, kur tas iespējams (Pūtelis, 2013).

Kristīgās vērtības jāskaidro no zinātnes pozīcijām, pēc iespējas mazāk saistot ar pašu kristīgo ticību. Iepazīstinot ar reliģiju kā būtisku vēsturisku veidojumu, vienlaicīgi jāiepazīstina ar reliģijas atbalstīto vērtību alternatīvo, zinātnisko skaidrojumu.

Izglītības sistēmai ne tikai jāsniedz atbildes par morāles normu pamatojumu, bet arī jāprot atbildēt uz jautājumiem par pasaules radīšanu un pasaules tālāko likteni, par cilvēka eksistences, dzīvības un nāves problēmām, par dzīves jēgu, brīvo gribu un citiem līdzīgiem jautājumiem. Reliģijai ir atbildes uz šiem jautājumiem, tādēļ grūtībās nonācis, apjucis cilvēks viegli nokļūst reliģijas ietekmē, pakļaujas dažādu neparastu, neskaidru notikumu (“brīnumu”) populistiska, pievilcīga izklāsta ietekmei. Psihes darbības mehānismu skaidrojums jāsaista ar kopējo dabaszinātnisko pasaules skaidrojumu, atklājot zinātnes principiālās iespējas izskaidrot visu nesaprotamo, visus “brīnumus”. Jāatceras A. Einšteina vārdi: “Zinātnisko atklājumu process būtībā ir nepārtraukta bēgšana no brīnuma.” (Einšteins, 2000, 194)

LITERATŪRA

- Breslav, G. M. (2004). *Emociju psiholoģija*. Maskava: Smisl. 542 lpp.
- De Waal, F. (2009). *Primates and Philosophers: How Morality Evolved*. Princeton: Princeton University Press. 232 pp.
- Dimdiņš, G. & Šķupele, I. (2011). Politiskā ideoloģija kā kopīgās realitātes pamats. No: Mieziņa, S., Austers, I. (red.). *Latvijas Universitātes Raksti. 768. sēj. Psiholoģija*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 26.–40. lpp.
- Dzelme, J. (2002). Cilvēka mērķu un motīvu sistēma. No: Plotka, I. (red.). *Psiholoģijas aktuālās problēmas: teorija un praktika, 2. sēj.* Rīga: Psiholoģijas augstskola, 57.–80. lpp.
- Einšteins, A. (2000). *Tā runāja Einšteins*. Kelepraisa, E. (red.). Rīga. 224 lpp.
- Izard, C. E. (1991). *The Psychology of Emotions*. New York: Plenum Press. 464 pp.
- Kānemans, D. (2012). *Domā ātri, domā lēnām*. Rīga: Jumava. 552 lpp.
- Klīve, V. V. (1995). *Ticības ceļos*. Rīga: Zinātne. 413 lpp.
- Kūle, M. (2016). *Jābūtības vārdi*. Rīga: Zinātne. 424 lpp.
- Latvijas Republikas Ministru kabinets (2016). *Izglītojamo audzināšanas vadlīnijas un informācijas, mācību līdzekļu, materiālu un mācību un audzināšanas metožu izvērtēšanas kārtība*. Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 480. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/283735> (skatīts 01.04.2017.).
- Le Bon, G. (2002). *The Crowd*. New York: Dover Publications. 123 pp.
- Lefebvre, V. A. (2001). *Algebra of Conscience*. New York: Springer. 358 pp.
- Markov, A. & Naimark, E. (2014). *Evolution: Classical Ideas in the Light of New Discoveries*. Moscow: Corpus. 688 pp.
- Maslow, A. H. (1986). *Religions, Values and Peak-Experiences*. New York: Penguin Books. 123 pp.

- Metzinger, T. (2010). *The Ego Tunnel: The Science of the Mind and The Myth of the Self*. New York: Basic Books. 276 pp.
- Podnieks, K. (2009). Towards Model-Based Model of Cognition. *The Reasoner* 3, No. 6, pp. 5–6.
- Power, M. & Dalgeish, T. (2003). *Cognition and Emotion. From Order to Disorder*. Psychology Press Ltd, East Sussex. 496 pp.
- Prigogine, I. & Stengers, I. (1997). *The End of Certainty: Time, Chaos and the New Laws of Nature*. New York: The Free Press. 228 pp.
- Pūtelis, A. (2013). Jaunā izkārtā. Dievturība kā folkloras interpretācija. *Letonica* 26, 94.–107. lpp.
- Reņģe, V. (2002). *Sociālā psiholoģija*. Rīga: Zvaigzne ABC. 180 lpp.
- Rubenis, A. (1985) *Ētika: teorija, problēmas*. Rīga: Avots. 390 lpp.
- Rubenis, A. (1997) *Ētika XX gadsimtā. Teorētiskā ētika*. Rīga: Zvaigzne ABC. 292 lpp.
- Taivāne, E. (2016). *Pa kuru ceļu? Reliģijas jēdziens reliģijas fenomenoloģijā Eiropā un Latvijā*. Pieejams: <http://scireprints.lu.lv/60/1/conference.notion.religion.phenomenology.pdf> (skatīts: 01.04.2017.).
- Trups-Kalne, I. & Dimdiņš, Ģ. (2011). Morāles intuitīvo pamatu atšķirības respondentiem ar augstiem un zemiem morālās spriešanas spēju rādītājiem. No: Miežīte, S., Austers, I. (red.). *Latvijas Universitātes Raksti*. 768. sēj. *Psiholoģija*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 197.–213. lpp.
- Utināns, A. (2008). *DNS, matrice un cilvēku uzvedība*. Rīga: Medicīnas apgāds. 423 lpp.
- Vilks, I. (2015). *Zinātniskā ētika jeb domājošā cilvēka ceļš*. Valka. 198 lpp. Pieejams <https://examplewordpresscom1500.wordpress.com/2015/10/11/imants-vilks-zinatniska-etika-jeb-domajosa-cilveka-cels/> (skatīts 01.04.2017.).
- Wade, N. (2006). *Before the Dawn: Recovering the Lost History of our Ancestors*. London: Penguin Books Ltd. 313 pp.
- Лефевр, В. А. (1990). От психофизики к моделированию души. *Вопросы философии* 7, с. 25–31.

Summary

State support for creation of values and virtues through use of pedagogical methods becomes a topical task. The basis for the morality and virtues can be found in the Christian religious system, as well as in almost all the other religious systems. The aim of the research is to unify all the basic values in one system and to find the scientific background for the link of the concrete values and virtues with the interests of individuals and entire society. Putting the needs of individuals and society at the basis of the investigation, the creation and subjective perception of morality and needs are shown. The scientific approach is compared with religious systems.

Keywords: attitudes, emotions, morality, virtue, needs, values.